

Др Слободан И. Панов*

ОСНОВ ЗА РАЗВОД ДУХОВНОГ БРАКА

Аутор први пут у нашој новијој литератури, кроз два рада у овом часопису, детаљније анализира основ за развод брака у световном и духовном праву. У духовно правном хоризонту идеја развода посматра се са три аспекта: епектазе, љубави и есхатологије. Уз бројне примере и илустрације, аутор констатује да разлика концепта развода брака потиче од опозитног/антиномичног концепта брака: брака заједнице живота или Свете тајне; брака равноправности или љубави; заборав и неважности кривице или сталног моралног усавршавања; хедоније или смисла искушења; експресног чулног задовољења или неакратије: снажне и сталне кондиције за врлину, за љубав као радосне и целомудрене жртве; провизоријума или есхатологије, мерила човека или мерила Бога.

Кључне речи: *Духовни брак. Света тајна. Епектаза. Љубав. Есхатологија.*

1. УВОД

У „градусној“ метафорици св. Јована Лествичника, анализу основа за развод духовног брака, тј. за „легитимацију“ развода духовног брака,¹ посматраћемо са три аспекта: кенозе и епектазе, са аспекта вредности/врлине љубави и са есхатолошког аспекта.

Говорећи да у *Законоправили* св. Саве и у *Законику Стефана Душана* има много прописа о браку, Димшо Перић констатује да је „после Другог светског рата дошло да лаицизирања брака, што је

* Аутор је ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду, panov@ius.bg.ac.rs.

¹ Јер, „Бог мрзи развод“, протопрезвитер Антоније Г. Алевизопулос, „Благо дат брака“, *Да двоје једно буду православни брак и породица у савременом свету* (ур. Ј. Србуљ, В. Димитријевић), Београд 2007, 7; јер, „развод је најнесрећнији и најопаснији пут у људском животу“, вид. Никола Ружичић, *Номоканон о браку*, Београд 1880, 188.

имало негативне последице по државу и Цркву².² Тим поводом подобним нам се чини и подсећање на став Троицког о разлици између колегије и установе. Колегију обликује воља њених чланова, док је за установу меродавна воља њеног Оснивача.³ Српска православна црква, која *Брачним правилима* регулише брак је, дакле, установа у којој Христова воља одлучује. Христ своју власт није предао свим члановима Цркве, него само апостолима и њиховим пријамницима. Уз слободну црквеноправну метафору, брак је, у својој почетној, површној, изложбеној верзији, колегија, док је у својој вишој, суштственој, циљној верзији/суштини – установа. Световни брак у себи сједињује и правни и морални елемент. Право је, у старом српском преводу *Властарева Синтагма*, „хитростъ доброму и равному“ (уметност доброг и једнаког). Док се право регулише идејом једнаког, морал се инспирише идејом жртве, љубави, интересом другог. Морална норма има само императивни елемент, док правна норма има императивно-атрибутивни карактер. Морална свест налаже чињење независно од чињења других, док је правна норма корелативна – зависна од чињења других. Морална норма има једноставну формулу *do fas* – дај, чини добро људима, док је правна формула сложенија (*do ut des, facio ut facias, do ut facias, facio ut des*).⁴ Право и морал јесу савезници. Право има и моћ и очигледну немоћ. Право је доказ несавршености човека, инертности или сведочење покварености његовог моралног механизма. Право принудом, претњом санкцијом, неаутономно, неаутархично *усавршава* појединца „страхом од санкције“. Тај страх од санкције чини индивидуу морално будном/буднијом. Личност нема потребу за овим *правним подсећањем*. Немоћ права казује истина да, иако је принуда лек у случају болести (одсуства природног осећаја правичности), тај лек не оздрављује. Лечити принудом исто је као и хранити човека лековима. Бајонетима може да се победи, али не може се седети на бајонетима, не може се опстати на бајонетима – каже једна политичка пословица. Иако

² Димшо Перић, *Црквено право*, Београд 1999, 279.

³ Више о ставовима Сергеја Троицког у вези са преплитањем црквеног и државног права, вид. недавно објављени текст Dragan Mitrović, „Ecclesiastical Law and State Law“, *Annals of the Faculty of Law in Belgrade* 3/2012, 243–264.

⁴ Стари завет је правни, а Нови завет је и морални. Исус вели: „Чули сте да је казано око за око, зуб за зуб, чули сте да је казано љуби ближњег својег и мрзи непријатеља својег. А ја вам кажем љубите непријатеље своје, благосиљајте оне које вас куну, чините добро онома који вас мрзе и молите се Богу за оне који вас гоне“, (Мат., 5,43–44). Оснивач Цркве каже: „Нисам дошао да покварим закон (тј. правни закон Старог завета), него да испуним“, (Мат., 5,17). Љубав и жртва се заснивају на праву које дефинише шта је наше право које жртвујемо. Жртва туђег блага није жртва, вид. Сергије Викторович Троицки, *Црквено право*, Београд 2011, 26–29, 32, 33.

је слобода/љубав основ Цркве, ни право не противречи слободи и љубави. Циљ права је заштита од самовоље и тираније, право треба да буде заштита туђе слободе и чињење у корист опште слободе. Апостол Павле каже да су чланови Цркве слободни управо јер су робови права (Римљ. 6, 17–20).⁵

С другог, не и другачијег, аспекта казано: „преко свести може да се комуницира“ (демант неверујућих „хиперреалиста“ јесте вест да се на Беркли универзитету истражује неуролошка комуникација која омогућава читање мисли). М. Јањић Комар наставља да је битан осећај, а да су речи, звук, слика само средство.⁶

„Либерални хоризонт наде“ у идеју слободе, индивидуализма и среће, *можда* се, у „земаљској фактографији“, показао као форсирани и контролисани аутизам, као усамљеничка социјалност, као радосна маска туге, као несрећна слобода и као слобода робова (Чомски), као пароксизам среће, као све некомфорнији „луксузни логор“ (Мирјана Бобић Мојсиловић), као „гламурозно ништа“.

Може ли се у време уништења духовне аристократије (термин који смо користили у неким пригодама), у време немодерности врлине и истине, у време „специфичне културе“, врло еуфемистички казано, размишљати и понашати другачије: лепо. Подсећамо да је *Лено*, од Платона, хармоничан однос делова према Целини.⁷ По Канту, *Лено* је „незаинтересовано свиђање“, а по Хегелу *Лено* је „идеја обучена у осећајност“.⁸ Може ли, не само с аспекта индивидуалне егзистенције и ползе, да буде тачна мисао Достојевског да ће лепота спасити свет? Чињење упркос рђавим реалним околностима „извесне племените субјекте“ не мотивише на капитулацију у шустерској (Достојевски) или собарској (Хегел) форми, већ на чињење у Андрићевом стилу радосног/целомудреног песимизма.⁹

⁵ *Ibid.*, 37, 38.

⁶ Марина Јањић Комар, *Terra nostra terra incognita* прилог теорији права, Београд 2010, 42.

⁷ Вид. више Владета Јеротић, *Препоруке и прикази* филозофија, религија, књижевност, Београд 2006, 36.

⁸ Вид. Руди Супек, *Живјети након ослобођења*, прилог дијалектици ослобођења, Београд, 1986, 88–89.

⁹ Све су Дрине овог света криве и ниједна кривина не може да се исправи, а посао човека јесте да никад не престане да исправља те Дрине. Пирандело је био нерадосни песимиста. По њему, човек је поруга божје намере (вид. Владета Јеротић, *Путовање у оба смера*, Београд 1992, 98). Шопенхауер и Волтер веле да ћемо овај свет оставити исто тако глупим и злим, какав је био у часу нашег доласка на свет (Шопенхауер, 8). У књизи Тодора Баковића о депресивном оптимизму Црногораца, изнет је став да депресија, туга, снажи (борбену) личност, вид. В. Јеротић (2006), 55–62.

Који је „квантум модерности идеје развода данас“ и који су разлози за развод световног брака?¹⁰ Према статистици из 2002. године за Енглеску и Велс, од 249.227 закључених бракова, 147.735 бракова се разведе с озбиљним последицама.¹¹ Према статистици у 2005. години у Енглеској се највише развода десило због *unreasonable behaviour*.¹² Детаљнија етиологија развода показује да до развода долази највише због, у нашој атрибуцији, „предности које дефаворизују“ (младост;¹³ образовање и дуга предбрачна кохабитација брачника¹⁴). А да је, казано Кишовом лексиком, осигурана „лоша бесконачност“, показује ефекат херeditарности брачне и породичне патологије. Лица које су у свом детињству доживела болно/неусрећитељско искуство развода брака,¹⁵ као да несвесно или подсвесно понављају тај манир и у свом брачном животу. О „чудним путевима Господњим“ и „чудним путевима људске душе“ говори и парадоксална чињеница да се често понавља манир који је неспорно, ако не врло болан, онда свакако непријатан и нежељен.¹⁶ Према једном истраживању у Француској, насиље и алкохолизам брачног партнера су разлог развода у 65% случајева код „обичног света“ (радника, трговаца, занатлија) и 58%

Према Владики Николају Велимировићу, нема извињавајућих околности, мука је радост и пораз је победа. Он каже: „Многим људима увек се чини да, када би били у другим приликама, били би бољи људи... То је само илузија и признање свог моралног пораза... Да је цар Лазар утекао са Косова сматрао би се он побеђеним, но како је остао до краја на свом месту и погинуо, он се сматра победиоцем. Адам у рају изгуби веру, Јов на гнојишту утврди веру. Пророк Илија никад не рече: „глад ми смета да будем послушан Богу“. Нити цар Давид рече: „круна ми смета да будем послушан Богу“, вид. Владика Николај, *Мисли о добру и злу*, Петроград 2002, 73.

¹⁰ О томе је било више речи у претходном раду, Слободан Панов, „Основ за развод световног брака“, *Анали Правног факултета у Београду* 1/2012, 107 136.

¹¹ Jonathan Herring, *Family Law*, Oxford 2004, 79. У Енглеској статистика показује да 40% свих бракова заврши разводом (*National Office of Statistics*, 2002), а да је највиша стопа развода код супружника који имају између 25 и 29 година живота, вид. Mary Welstead & Suzan Edwards, *Family Law*, Oxford 2006, 91.

¹² Brenda Hale, David Pearl, Elizabeth Cooke, Daniel Monk, *The Family, Law&Society*, Oxford New York 2009, 153, 167.

¹³ „Нежне године“ брачника, младалачки таленат за животну мудрост често заврши схватањем разлике између снова и збиље, Judith Masson, Rebecca Bailey Harris, Rebecca Probert, *Principles of Family Law*, London 2008, 279.

¹⁴ Као што дуге везе ретко заврше браком, тако и кохабитација пре брака често провоцира развод брака. Нека истраживања говоре да су „предбрачни кохабитанти“ за 50% склонији разводу брака од „некохабитаната“. Кафка је био познат по честим раскидима веридби: четири пута субјективно и пети пут објективно, вид. В. Јеротић (1992), 57 59.

¹⁵ У Енглеској 3,7 милиона деце има искуство са разводом родитеља, вид. Kate Standley, *Family Law*, London 1997, 2. После смрти блиске особе, по интензитету, развод брака је следећи стресогени догађај, вид. М. Алинчић, Д. Храбар, Д. Јаковац Лозић, А. Кораћ, *Обитељско право*, Загреб, 2006, 95.

¹⁶ J. Herring (2004), 80.

код стручњака, док је неверство присутно као разлог развода у 52%, односно 44% случајева.¹⁷ Дакле, насиље и неверство су тужна одлика савременог и брачног и социјалног живота.

Да би се боље разумео основ/легитимација развода световног и духовног брака, укратко ћемо скицирати разлику између ова два модела/нивоа брака. Ако се пореди схватање брака у духовној/црквеној визури¹⁸ и у световној/лаичкој визури,¹⁹ онда можемо да евидентирамо следеће разлике:

– *брак као заједница живота и брак – Света тајна*. Црквени брак је Света Тајна.²⁰ Божанска категорија. Хумана, а не хуманистичка.²¹ Безвремена, без дозвољене/уграђене пролазности, без детонације релативношћу (хуманизам је морална релативност), без

¹⁷ Мартин Сегелан, *Социологија породице*, Београд 2009, 190.

¹⁸ Брак је двоједна установа небеског и земаљског устројства, вид. протојереј ставрофор Драгомир Сандо, „Схватање црквеног брака у Православној цркви“, *Православни катихета* 4/2010.

¹⁹ Црква није од овог света, али је њена мисија у овом свету. Хришћанин је целовита личност, неподељена шизофрено на тзв. духовну и световну сферу, вид. Владан Перишић, „Личност и природа. Теолошка размишљања о људским правима“, *Људска права у хришћанској традицији* (ур. Радован Биговић), Београд 2009, 60. Црква је и Царство и пут према том Царству, Црква је и највиша светост и путовођа ка светости, вид. свештеник Владимир Шмалиј, „Православна антропологија пола“, *Да двоје буду једно, Православни брак и породица у савременом свету*, (ур. Ј. Србуљ, В. Димитријевић), Београд 2007, 605.

Форсирања шизофреније има у покушају. Рецимо, у Ници је 2000. године потписана Карта основних права европских грађана, уз противљење Православне цркве Грчке и Католичке цркве јер је уклоњен уводни текст који је говорио о улози хришћанства у формирању европске културе, вид. Јоанис Петру, „Карта основних права и питање вредности“, *Људска права у хришћанској традицији* (ур. Радован Биговић), Београд 2009, 139 и 140. Још једна илустрација поменутог феномена: Европски суд за људска права је 2009. године, поводом тужбе једне Финкиње која живи у Италији, донео одлуку да приказ распећа у јавним установама повређује некоатоличке и атеистички опредељене. Данас је исти суд донео супротну одлуку. А сутра?, вид. *Печат лист слободне Србије*, 158/2011, 55.

²⁰ Крштење, миропомазање, причешће, кајање и јелеосвећење јесу Свете тајне за све хришћане, док је тајна свештенства и Брак благодат за извесна/одређена лица. Брак постоји и у време невиности човека и после, када се изгубила првосазда на лепота, брак је и средство против разуздане чувствености и средство постизања пуноте Христовог милосрђа. Брак умножава човечији род и за циљ има и и узајамну љубав и „нераздвајни живот“, вид. митрополит московски Макарије (Михаил Петровић Булгаков), *Православно догматичко Богословље*, Београд 1898, 297 299, 304.

²¹ Свети Јустин у делу *Светосавље као философија живота* каже: „Нихилизам и анархизам су логични завршетак европске културе, завршна форма европског хуманизма и релативизма. Хуманизам је њен главни архитект. Сва је изграђена на софистичком принципу и критеријуму: човек је мера свих ствари, видљивих и невидљивих, и то европски човек... Европски човек је себе прогласио за Бога... и човеку је све допуштено. Допуштен је грех, допуштено зло, допуштен злочин“.

афирмације пролазности и у дефиницији и у бракоразводном искуству. Световни и духовни брак имају и различит смер дијалектике: инволуције и еволуције. Владика Николај истиче да у телесном браку најпре наступају радости па горчине, а у духовном браку прво горчине па радости.²²

– *брак духовности и брак световности*. У аскетском речнику *свет* је стање егоистичне телесности. *Свет* је једнак са телесном љубављу према себи, дакле са „кожним хаљинама“ или страстима. А страсти нису само одраз егоизма и не показују само немоћ човека да се одлепи од материје, него су и израз ирационалности; оне мењају смисао ствари, употребљавајући их против њиховог природног циља. У есхатолошкој перспективи, свет *ће бити* преображен у Царство Божије. Зато се хришћанин, знајући пут и динамику света, моли: „Нека дође благодат и нека прође овај свет“ (Дидахи 10, 5). Циљ брака јесте обожење. Током сусрета студената московских духовних школа са игуманом светогорског манастира Ватопеда, архимандритом Јефремом, речено је: „Ни брак ни монаштво нису циљ – циљ је обожење“. Обожење је онтолошки садржај заједнице човека са Богом. Обожење је стање преображења човечанскога, „превазилажење“ створене природе и њено консолидовање у истинској егзистенцији поновним актуализовањем могућности која јој је дата од почетка. У патристичкој теологији, сви Оци Цркве преузимају православну тврдњу: „Бог је постао човек да би човек постао бог“. Они не избегавају да назову човека „богом по благодати“ и да ставе знак једнакости између спасења и обожења.

– *брак есхатологије и брак провизоријума*. Наводимо мисао корисну за „праксу развода“: логика времена, проистекла из православне духовности, филозофије и етике, заповеда да се не дозволи да победи грех привлачног тренутка. Ваља тежити есхатолошкој рајској неконанчности, нетренутку и надтренутку. Не треба угађати привлачности тренутка и садашњости, већ тежити непролазној врлини будућности. Отац Јустин Поповић вели да „за разлику од општеприхваћеног мишљења да историја има свој узрок у прошлости, за хришћане је узрок историје у будућности.“

– *брак љубави*²³ и *брак „равноправности“*. У нашим ранијим радовима констатовали смо инволутивност идеал-типског концепта

²² Св. Владика Николај (2007), 16.

²³ И дефиниција брака по § 60 Српског грађанског законика из 1844. године има „љубавни“ елемент: „Права и дужности супружника проистичу из брака који се између два лица разного пола закључује и венчањем средством свештеника по пропису православне цркве свршује, почем се она лица пред два или три свједока изјасне да желе неразлучно живети, завјетујући се уједно на *вјековечиту љубав* и ненарушиму вјерност“. Бог је Љубав (1.Јн. 4,8). У сваком човеку, сазданом по образу и подобију Божјем, постоји могућност и неопходност љубави. Срећа је немогућа без

брака у ПЗ Србије у поређењу са ЗБПО Србије.²⁴ Према чл. 25 ПЗ Србије, супружници су дужни да се узајамно поштују и помажу. Према чл. 6, ст. 2 ЗБПО Србије, брак се заснива... на љубави, поштовању, разумевању и поверењу, а према чл. 29 ЗБПО Србије односи брачних другова се заснивају на узајамној љубави, поштовању и међусобном помагању.²⁵

У кондензованом језичкој форми која не сенчи богатство полисемичности, духовни брак је вечит²⁶/нераскидив.²⁷ Духовни брак је

љубави, вид. Свештеник Сергеј Николајев, „Развод и усамљеност“, *Књига духовних савета*, (ур. Јован Србуљ), Београд 2007, 385. Према православном учењу грех није толико преступ закона као што је недостатак љубави према Богу. „Имај љубави, па чини шта год желиш,“ каже блажени Августин.

²⁴ О имплицитном „таленту“ законописца за хаику поезију, вид. Слободан И. Панов, „Појам и правне последице прељубе“, *Правни живот*, 10/2011, 6 и даље. О тзв. Јеванђељу по Јуди, аутора гностика из секте каинита, у коме нема речи Љубав, радост, блаженство без којих нема проповеди Спаситеља, вид. текст јеромонаха Јова (Гумеров), *Књига духовних савета*, (ур. Ј. Србуљ), Београд 2007, 549 и 550.

²⁵ „Сензибилисана етика“ брака актуелног ПЗ Србије узајамног поштовања и помагања (може да) карактерише и, рецимо, еснафско удружење или политичку странку или комшилук (поштовање и помагање), док је став ЗБПО Србије истинит: не само по нашем мишљењу, љубав је крунска емоција брака. Песник и „колега правник“ Јован Дучић вели да младост и љубав јесу живот и да је љубав највиши продукт културе: што је виша култура једног народа, то је и љубав комплекснија, вид. Јован Дучић, *Благо цара Радована*, Београд 1988, 67-68.

²⁶ Брак је неразведљив (*indissolubile*) све док одговара етичком, религиозно јуридичком циљу. Само смрт брак разводи, физичка или морална, религиозна смрт, када се само констатује тужни чин: да је брак Богом растављен, вид. Никодим Миљаш, *Православно Црквено право*, Мостар 1902, 669.

²⁷ Вид. Макарије (1898), 304-306. Оснивач Свете тајне брака у беседи с фарисејима о нераскидивости брака рекао је: „нико не може уништити брак, нити својевољно отерати жену своју, осим случаја ако би нарушила верност супруш ку“. У црквеној литератури прељуба је схватана плотски и духовно. На пример, идолослужење је неверност, среброљубе је неверност, па је и среброљубе прељуба. „Несугласност и непослушност брачника води к пороку мржњи и раздору, а ово опет води к неверству, а неверство к разводу брака најнесрећнијем, најопаснијем и најклизавијем путу у човечијем животу“, вид. Н. Ружичић (1880), 178, 180, 188. О браку заувек и нераскидивом пише и епископ Александар Милеант, „Тајна брака Богом благословени савез, школа врлине“, *Да двоје једно буду*, 15 и даље. Брачна љубав је саборно узрастање и стицање предукуса Вечног, вид. Амфилохије Радовић, „Радост родног живота или проклетство разврата“, *Мушкарца и жена пред тајном тела Православље и полност*, (ур. Владимир Димитријевић, Јован Србуљ), Београд, 2006, 8, 9.

Старањем за бесмртну душу не одричемо се старања за историјско биће, одређењем за непролазно не отказујемо пролазно, вид. патријарх Павле, *Будимо људи*, (ур. Јован Јањић), Београд 2010, 74. Недопустиво је манихејско гнушање над несавршеношћу овог света, јер хришћанин треба да све посматра у есхатолошкој светлости, вид. Александар Агађаниан, „Пробој у модерност, апологија традиционализма. Поглед руског православља на друштво и културу из компаративне перспективе“, *Мogućности и дoмети социјалног учења правосавља и Православне цркве*,

јединствен: све најважније у животу је непоновљиво, неподобно за репризу, реплику, дуалитет. Сестра св. Григорија Нисијског, св. Макрина, рекла је: „брак је по својој природи један, као што је једно рођење и једна смрт“. Свето писмо дозвољава понављање брака само за световњаке,²⁸ и то онима који су на „ниском моралном нивоу, тј. код којих на првом месту не стоје духовне, него физичке тежње“.²⁹

Следствено тужној фактографији развода световног брака, умесно је поставити питање ползе овог духовног инструментаријума. Већ смо нагостили да ћемо духовни брак посматрати с аспекта вредности кенозе и епектазе, љубави и есхатологије.

2. КЕНОЗА И ЕПЕКТАЗА

Према чл. 69 *Брачних правила Српске православне цркве*, оба брачна друга обавезна су подједнако на међусобну љубав, верност и помоћ; на међусобно праштање и заједничко подношење свих тегоба насталих у браку... Емотивна/психолошка, духовна и морална архитектура световног/лаичког брака сведочи о одсуству идеал-типског супстрата, о нееволутивној, статичкој концепцији/стању постигнутом већ у тренутку (техницистички дефинисаном) „склапања“ брака, без иманентне дијалектике прегнућа, без пута духовно/моралног раста и уздицања, без тежње ка откривању и освајању врлине и борбе за Лепоту Апсолута и Смисла.

(ур. Д. Б. Ђорђевић, М. Јовановић), Београд 2010, 238, 239. Целомудреност је оно што чува човеков дух од утапања у тело, то је мудрост ума и морала, здравље ума и душе, безгрешно стање, а по св. Јовану Златоустом, целомудреност је и супружничка верност, вид. Гермоген Шимановски, „Полност и целомудреност“, *Мушкарца и жена пред тајном тела Православље и полност*, (ур. Владимир Димитријевић, Јован Србуљ), Београд, 2006, 19. Блуд упропашћује све силе тела и душе, унаказује боголикост човека. Блуд се кажњава строже од јереси, вид. свети Јован Лествичник, *Лествица*, Хиландар 2003, 105. Једна руска пословица о молитви за вечити/нераскидиви брак каже: „Дај Боже, с ким се венчао, с тим и скончао“, вид. *Доброје слово*, Москва 2010, 239.

²⁸ Прељуба разара саму мистичку суштину брака: показује уништеност љубави. Света тајна је изнад закона: Брат и сестра (супружници) нису ропски везани, каже св. Павле (1. Корин. 7, 12-16), тј. „Боље је раскинути брак него пропасти“ (св. Јован Златоуст), јер „спасење је за оне који га желе“ (св. Григорије), вид. Павле Евдокимов, „Брачна љубав и развод“, *Православни брак и породица Света тајна брачне љубави*, Цетиње 2000, 288, 289.

²⁹ Црква је у „старо време“ забрањивала другобрачнима венчање, тј. присуство свештеника брачној гозби. Касније, дозволивши обред осветљања поновних бракова, тај обред је лично на обред кајања, уз обавезну епитимију. О немогућности другог брака свештеницима и о рашчињењу клирика који би били двобрачни, вид. С. Троицки (2011), 341. За другобрачне и трећебрачне епитимија је била од једне до пет година, и такви морају да буду „плачући“ годину дана, „слушајући“ две године, „метанишући“ три године (Васељенски сабор, канон 87), вид. П. Евдокимов, 289.

Насупрот овом јесте концепт духовног брака. Концепт чији је темељ и врх Светотајност, коме је иманентно прегнуће ка разумевању и освајању врлине, незадовољност тренутним, постигнутим, људским, већ тежња ка Божанском мерилу и Божјем суду. Концепт који се не утапа у демократску униформност, већ тежи моралној аристократији, аристократији доступној не свима, већ свакоме (Н. Берђајев).

Православна лексика ове одлике духовног брака може формулом да се искаже тако да је црквени брак (и) брак епектазе и кенозе.

Епектаза (пружање, пењање) је учење по коме душа, Богом привучена, јесте у непрестаном кретању навише ка вишим степенима пуноће благодати. То пењање јесте одушевљење Богом које божански ерос упечађује као динамички елеменат у човеково биће. Оно претпоставља стално ослобађање од страсти, духовно узрастање ка пуноћи Христовој (Еф. 4,13).

Епектаза значи напредовање у врлини, јер хришћанин никад не треба да се одриче онога што је добио, него треба да продужи оно што је започео. Човек је стремљење према пуноћи, „двојица који стреме ка Тројници“.³⁰

Епектаза не може без кенозе. Кеноза је стање унижења или испражњења које Син Божији прихвата као акт послушности према Оцу: „Који будући у обличју Божијем, није сматрао за отимање то што је једнак с Богом; него је себе понизио узевши обличје слуге, постао истовјетан људима, и изгледом се нађе као човјек; унизио је себе и био послушан до смрти, и то до смрти на крсту“ (Филип. 2, 6–8). Кеноза је узор хришћанске смирености,³¹ врлине коју ђаво највише мрзи, будући да је супротна гордости и славољубљу.

Ништа није немогуће. И тзв. неспојивост нарави је „измишљотина правника“: нема неспојивих ђуди и све се може – кад се хоће.³²

³⁰ Пол је символ актуелне, тренутне непотпуности, али је истовремено и тежња ка другом, ка животу. Пол је и раздјељујућа и сједињујућа реалност, вид. свештеник В. Шмалиј, „Православна антропологија пола“, *Да двоје буду једно, Православни брак и породица у савременом свету* (2007), 600.

³¹ Као једну од особина заљубљености, не љубави, руски свештеник Илија Шугајев помиње и ватреност осећања. Гогољ је, као православац, познавао један духовни закон: дубина и снага осећања нимало не зависе од силине њиховог испољавања. О томе сведочи и приповетка *Старовременски велепоседници*, у којој један младић, изгубивши своју дивну девојку, два пута покушава самоубиство, а годину дана након тога, срећан се карта поред своје нове супруге. Време лечи и најјаче страсти, али време не утиче на љубав (пример Атанасија Ивановича), вид. свештеник Илија Шугајев, „Православни брак за почетнике, Младима о љубави и породици“, *Да двоје буду једно, Православни брак и породица у савременом свету* (2007), 27 и даље.

³² Пол Турније, „Више разумевања у браку“, *Православни брак и породица Света тајна брачне љубави* Цетиње 2000, 265 и даље.

И привидна фарисејска немогућност још снажније показује важност/ нужног духовног компаса. Троицки каже да се не треба одрећи компаса, јер ниједна лађа не плови по апсолутно правој линији.³³ Развод је једна од највећих трагедија човека и друштва. Развод је и последица недостатка у црквеном/верском васпитавању и формализма статуса хришћана.³⁴

Скицираћемо, најпре, неке елементе несавршености/*болести*, тј. рђаве архитектуре модерног брака, односно брачника.

Грех је злоупотреба слободе. Грех је покушај да се живи без Бога и побуна против Бога. Узрок греха је у лошој аксиологији: погрешној вредносној оријентацији. Окренутост привиду, привидном добру, тренутном задовољству, плот која се одриче божије благодети... Страстан човек је рањив, непостојан, раздражљив. Модерним човеком доминира осећај празнине, бесмисла, доживљај мање вредности, безосећајност, опијајућа наслада која тражи све веће дозе и нужно узрокује све веће очајање. Средином прошлог столећа бројније су тзв. егзистенцијалне неурозе које означавају губитак смисла живота. Око 20% Европљана има ову неурозу.³⁵

Грех је смрт. Свето писмо каже: „Сваког искушава сопствена жеља... жеља затрудневши рађа грех, а грех учињен рађа смрт“ (Јаков. 1, 14–15). Стид обуздава страсти. На Аничковом мосту у Петрограду постоји Клотова скулптура где јахачи обуздавају коње, тј. где свест и воља обуздавају инстинкте.³⁶ Ипак: без смрти нема Васкрса/Вечног живота, без Мојковца нема Кајмакчалана, тако ни без греха нема врлине.³⁷

Стремљења ка моћи и надмоћи су само имагинације, фикције. „Успех“ у самољубљу³⁸ и славољубљу има фаталан исход: гордост, лу-

³³ Сергије Викторович Троицки, „Чистота и нечистота полног живота у браку“, *Православни брак и породица Света тајна брачне љубави*, Цетиње 2000, 211.

³⁴ Митр. Антоније Блум, „Брак и породица“, *Православни брак и породица Света тајна брачне љубави* Цетиње 2000, 278–280; Митр. Антоније Блум, „Рећи неком ‘Волим те’ значи рећи му ‘Ти никад нећеш умрети’“, *Да двоје буду једно православно браку и породица у савременом свету* (2007), 432.

³⁵ Митрополит Навпакта Јеротеј (Влахос), *Православна психотерапија На ука Светих отаца*, Београд 2010, 497 и даље.

³⁶ Вид. Тамара Александровна Флоренска, „Свештена заједница Хришћанска психологија брака“, *Да двоје једно буду* (2007), 472 и даље.

³⁷ О прељуби мушкарца, која механизмом гриже савести, снажи љубав и увећава духовност, вид. *Између љубави и себичности* (ур. Ј. Србуљ, В. Димитријевић), Београд 2005, 83.

³⁸ Нишчи духом или скрушени су најбољи умови. То је самосвест о свом ништавилу пред величанством Божјим. Њутн је нишчи духом када је признао да је његово незнање бескрајно веће од његовог знања, вид. Владика Николај (2007), 90.

дило, самоубиство или религиозни преображај, сматра Достојевски, а понавља Јеротић.³⁹ Вредност православља⁴⁰ је у сазнавању слабости и маленкости човека, насупрот надуваној уображености, гордосте човека Запада.⁴¹ Жеља/фиксација да се буде увек у праву је свеза два греха: самољубља и себелубља. Стара јеврејска пословица каже да није мудро увек бити у праву.

Жеља за поседовањем човека или имовине не усређује. Рилке пева: „Не мораш да стрепиш Боже, они кажу моје – свим стварима које су стрпљиве. Они су као ветар који окрзне гране и каже: моје дрво... И тако кажу: мој живот, моја жена, моје дете, мој пас...“.⁴²

Нестрпљивост је грех/некорисна особина. Нестрпљивост је доминантија код сангвиничног и колеричног темперамента.⁴³ Бог је стрпљив, а ђаво је нестрпљив (*Omnis festinatio ex parte diaboli est* – Свако нестрпљење долази од ђавола). Карл Густав Јунг је рекао хришћанску истину: „Ђавола је најбоље тући стрпљењем, јер га он уопште нема“.⁴⁴

Смисао животних невоља јесте да су то искушења ради подвизавања у трпљивости.⁴⁵ „Ко претрпи до краја тај ће се спасти“ (Мт. 10, 22). Владика Николај каже да ко нема стрпљења с нама када грешимо, не воли нас. Не воли нас ни онај ко нам не прашта кад се кајемо за грехе. Најмање нас воли онај ко се не радује нашој поправци. Стрпљење, праштање и радост⁴⁶ су три главне особине божанске, сваке праве љубави. Човек је као покретни мајдан, а у мајдане се мора дубоко ронити да би се дошло до најдрагоценијег.⁴⁷ О нестрпљењу као „васпитном“, модерном маниру *fast* задовољења потреба детета које се транспонују и као брачни манир који „ефикасно убрзава и охрабрује идеју развода“, писали су и други аутори.⁴⁸ Лоша брачна

³⁹ Вид. В. Јеротић (1992), 103.

⁴⁰ О Православљу као *Una Sancta* вид. Павел Евдокимов, *Православље*, Београд 2009, 356.

⁴¹ Владета Јеротић, *Духовни разговори*, Београд 2004, 75.

⁴² В. Јеротић (1992), 42.

⁴³ О различитом биопсихолошком динамизму нагона и разума, вид. Анђеј М. Лобачевски, *Политичка понерологија Научна студија о природи зла прилагођеног за политичке сврхе*, Београд 2011, 59.

⁴⁴ Вид. Владета Јеротић, *Само дела љубави остају*, Београд 2006, 183 188.

⁴⁵ Невоља гради трпљење, а трпљење искуство, а искуство наду; а нада не постићује, тј. корисна је, вид. свештеник Сергеј Николајев, „Развод и усамљеност“, *Књига духовних савета*, (ур. Јован Србуљ), Београд 2007, 384.

⁴⁶ О врлини ведрине ума, радости, смеху, вид. А. Шопенхауер, *О животной мудрости*, Београд, 1987, 20.

⁴⁷ Вид. Владика Николај (2007), 66, 70.

⁴⁸ Вид. Дејан Мицковић, *Семејството во Европа*, Скопље, 2008, 250.

комуникација је главна жалба брачника у брачним саветовалиштима.⁴⁹ Општење је и слушање и разумевање и заједничарење са Другим. Најбољи разговор је ћутање/молитва. Епископ К. Вер каже да кад престанемо да говоримо слушамо глас Божији.⁵⁰

Језик истине је као музика, временски и просторно универзалан. У тексту оца Јустина *Многи се исповедају али мало њих се каје*, каже се о хуманизму: „Један други проблем нашег времена јесте да се човек морбидно и непотребно ослања на логику, интелект, знање... Свети Симеон нови богослов каже да онај који верује да није пао ни у један грех доживео је највећи пад и налази се у заблуди – греху највећем од свих... По Светим оцима највеће од свих зала јесте понос. У складу с речима св. Јована Лествичника, то је мајка свих страсти, од којих су прве таштина и самооправдавање. Понос је облик порицања Бога и манифестује се као хвалисавост, дрскост, тврдоглавост, мегаломанија, самољубљивост, похлепа, жеља за вођством...“.

Скицираћемо и неке елементе лечења, тј. „лекарства“ за побољшање/кориговање рђаве архитектуре модерног брака, односно брачника.⁵¹

Искушење има смисао („Све воденице мељу у Божју корист... и Бог пробуђеним злом буди успавано добро) и под контролом је Бога („Твоје страдање никада не може да пређе меру... Када лончар зна колико треба држати лонац у огњу да се испече а да не прсне, како не би Бог знао меру наших страдања?“).⁵²

Разуман човек узрок свог страдања тражи у себи самом, а неразуман у другоме. Човек мрзи онога против кога греши. Кајање је препознат грех. Кајање је корисно, јер казна једном греху је други грех, а награда једној врлини је друга врлина.⁵³ Права љубав рађа скромност због властитих грехова и узвисује кајањем у жељи за оплемењивањем свог бића. Апостол Јован каже да љубав изгони

⁴⁹ *Ibid.*, 265.

⁵⁰ Протојереј Џон Мек, „Стварна комуникација мужа и жене у православном браку“, *Да двоје једно буду православни брак и породица у савременом свету*, (ур. Ј. Србуљ, В. Димитријевић), Београд 2007, 506 и даље.

⁵¹ О Св. тајни кајања као спасоносом средству за душу, вид. митрополит московски Макарије (Михаил Петрович Булгаков), *Православно догматичко Богословље*, Београд 1898, 297. Срцем до хармоније ствари, како је певао Рилке, вид. В. Јеротић (1992), 36.

⁵² Владика Николај (2002), 56,71.

⁵³ О Св. тајни кајања као спасоносом средству за душу, вид. митрополит московски Макарије (1898), 297. Срцем до хармоније ствари, како је певао Рилке, вид. В. Јеротић (1992), 36.

страх, и увреду која се заборавља јер се заборавља властито ја.⁵⁴ Св. Августин каже да је непотребан закон, правда – ако волиш. Ако волиш онда се опрости и не чини се зло. Љубав је изнад закона, изнад морала, садржи их и надилази их. Владика Николај вели: „Љубав је сама по себи врховни закон... Шта ће љубави закон када љубав не греша... а закони се пишу за оне који греше? И шта ће љубави запознати кад их она извршује и пре него их чује?... Љубав служи свом ближњем и полаже живот за друге“.⁵⁵

Док је у паганском доминантна осветољубивост, опроштај је нужан у хришћанству. Непрекидни опроштај. Када су апостоли питали Христа да ли да опросте до седам пута, Христос одговара: седам пута седамдесет.⁵⁶ Лобачевски сматра да је опроштај, тај стари закон мудрих владара, ефикаснији од сваке казне. Законска регулатива је застарела и не подудара се с биофизиолошком стварношћу. Опраштање нас доводи у стање интелектуалне дисциплине, реда и олакшава контролу осветништва наших нагона и штити ум од илузије морализовања психопатолошких појава.⁵⁷ Бројне руске пословице казују о смислу/ползи праштања (Теже је оном ко памти зло; Гневити се – дело човека, злопамтити – дело ђавола; Зао човек не проводи добро свој век...⁵⁸). Праштање је духовна релаксација, не и морална заборавност, на овом свету, а и пролог пута ка Новом свету (Нека им господ подари по њиховом срцу) – вели архимандрит Ј. Влахос⁵⁹.

Није битно само сазнање, већ и одлучност, истрајност воље. Једна римска пословица вели: *Video meliora proboque, deteriora sequor* (Видим шта је боље, али идем за горим).⁶⁰ Чавошки каже: „Једна од учесталих људских мана јесте акратија – немоћ или слабост воље, односно помањкање владања самим собом. Људи које је обузела таква немоћ по правилу исправно расуђују, али због слабости воље нису кадри да, сходно том расуђивању, и исправно поступају. Поред рђавог карактера, односно лоших особина срца и душе, слабост воље је најчешћи узрок недостојних и нечасних поступака“.⁶¹

⁵⁴ В. Јеротић (2006), 249.

⁵⁵ Владика Николај (2007), 65.66.

⁵⁶ Владета Јеротић, *Agape I*, Београд 2009, 138.

⁵⁷ А. Лобачевски (2011), 272, 275.

⁵⁸ *Доброје слово в пословицах и поговорках*, Москва 2010, 157.

⁵⁹ Митрополит Навпакта Јеротеј (Влахос), *Православна психотерапија На ука Светих отаца*, Београд 2010, 17.

⁶⁰ В. Јеротић (2006), 103.

⁶¹ Коста Чавошки, „Акратија Уставног суда“, *Печат лист слободне Србије* од 20.1.2011.

Осим снаге воље, потребно је и трајање те снажне воље. Потребна је кондиција племените воље. О тој кондицији врлине,⁶² укрепљене вером, сведочи и прича о мужу који је спасавао своју сугрупу од реприза греха.⁶³ Маршал Петен, јунак из Првог светског рата, није имао патриотску кондицију и у Другом. Некада је за врлину потребан и изванредан квантум разума, а не „кијање духа“, како би Гете рекао за слаб интелектуални покушај.

Подвизништво јесте одрицање од своје воље, од неопходности света или природе. Слобода ослобађа личност од сваког ограничења,⁶⁴ чинећи је саборном и свеобухватном. Сама слобода бирања је последица греха, јер онај ко је савршен непосредно и нужно следи добро, он је с оне стране избора. Антоније Велики говори о три воље у човеку: воље Божије као спасоносне теономије коју човек слободно прихвата; воље човека, његове аутономије која је несавршена и непостојана и демонске воље – хетерономије. Бог не наређује, него позива: то је етика пријатеља, не однос најамника или слуге. Бог се сједињује само са боговима, каже свети Симеон. Ипостасни темељ човека јесте његова вертикална димензија: раст ка пуноти Божијег благослова.⁶⁵

Срце је огњиште нашег духовног живота. Продуховити се значи благоукрасити/уцеломудрити своје срце.⁶⁶ Зато подвижник мора укротити гордост ума и похотност трбуха. Подсећамо на занимљив „онтолошки парадокс“: онај ко искључиво тежи уживању никада га неће постићи, онај ко се оријентише на успех осуђује себе на разочарање.⁶⁷ Афористички казано: ко погоди циљ, промаши све остало.

Пут Јунгове индивидуације је пут хришћанског обожења: еикона, метаноја, апатхеа, просветљења и тхеосиса, брисања солипсизма и полазак на пут тражења Бога.⁶⁸

⁶² Крај суди почетку, вид. свети Николај Жички, „Писма породичним људима“, *Православни брак и породица* (2000), 376.

⁶³ Василис Мустакис, „Никола Букис и његова жена“, *Православни брак и породица* (2000), 418 и даље.

⁶⁴ О епектази, црквеном брачном подвизништву као аскетском уличносьењу (уипостасењу), вид. Матеј Арсенијевић, „Православни брак – пут ка спасењу“, *Православни брак и породица* (2000), 17.

⁶⁵ П. Евдокимов (2009), 74–79.

⁶⁶ Отац Павле Флоренски, „Дух и плот“, *Мушкарац и жена пред тајном тела* – *Православље и полност* (2006), 12, 13.

⁶⁷ Аљосја Николајева, „Здравље нације као сотириолошки проблем“, *Између љубави и себичности – како васпитавати дете у савременом свету*, (ур. В. Дими тријевић, Ј. Србуљ), Београд 2005, 559.

⁶⁸ Жељко Симић, *Јунг и хришћанство*, Београд, 2011, 570 и даље.

3. ЛЈУБАВ

„Брак је света тајна љубави“ (св. Јован Златоусти).⁶⁹ Љубав је почетак,⁷⁰ мотив,⁷¹ савезник⁷² и врхунац епектазе.⁷³ Љубав је подвижничко очишћење и радосни пристанак на жртву/страдање.⁷⁴ Љубав аболтира грех.⁷⁵ Ми смо Породично право дефинисали као предмет о правним последицама љубави. Таква дефиниција није дата у лирском заносу, већ је једноставно математичком логиком доказива.⁷⁶

„Ко је нашао жену, нашао је добро и љубав од Господа“, каже се у *Причама Сол.* 18, 22. У Новом завету, сједињење мужа и жене

⁶⁹ П. Евдокимов (2009), 312.

⁷⁰ Љубав је почетак света (свега) и човека. Као почетак света, духовна енергија је прародитељка свих облика енергије и енергија љубави је Логосом Божијим дат по четак свему, вид. М. Медведев, Т. Калашњикова, „О аналитичкој психологији Карла Јунга“, *Православна психотерапија*, (ур. Митрополит Ј. Влахос), Београд 2010, 548. Као почетак људскости, Љубав је огањ који сагорева егоизам, вид. Владика Николај (2007), 67.

⁷¹ На питање ко може да прими од Бога дар љубави, један духовник каже да то може само онај ко види свог брата у греху и од свег срца замоли Бога да га спасе. Љубити треба и наше непријатеље, јер су они „велики помоћници у нашем духовном напредовању“, вид. В. Јеротић (2004), 33, 34. У духу контрадикције, управо нам непријатељи чине највећу услугу, јер нас мотивишу да активирамо своје таленте, потенцијале и да радом побољшамо себе. Иако то није била њихова жеља, то је објективно финале њихове зле намере. Парадокс вредан за живот: некада зла намера нам објективно више помогне, него пријатељско повлађивање које нас не усавршава. Владика Николај вели да су наши непријатељи наши пријатељи јер то што нас узнемиравају и притешњају наш спољашњи живот чине да се повучемо у себе и нађемо своју душу, вид. Владика Николај (2007), 89.

⁷² Да би крочили брже ка бољем ... треба се наоружати стрпљењем, научити праштати и љубити ближњег свог. Породица да буде извор љубави... таква љубав помоћи ће да лакше поднесемо све невоље, каже патријарх Павле, вид. патријарх Павле, 52, 194.

⁷³ Без љубави нема науке. Ученост без љубави према Богу јесте дух злочина и рата. Све империје засноване на људским правима и на сили пропале су и морају пропасти. Будућност припада империји светог апостола Павла, јер је она заснована на љубави и служењу. Без љубави нема ни правне науке: Где год се може грешник поправити топлином љубави, тамо не треба употребљавати хладноћу казне и критику, вид. Владика Николај (2007), 67, 68.

⁷⁴ П. Евдокимов, (2000), 287.

⁷⁵ „Љубав покрива мноштво грехова“ (1. Петр. 4, 8). Хришћанска љубав је љубав према човеку и грешнику, а не према греху. Толеранција греха је антипод хришћанске љубави. Апостол Павле каже да грешника исправљамо у духу кроткости (Гал. 6, 1), па и ако нам грешник постане непријатељ, Бог ће нам постати пријатељ, јер онај који обрати грешника са пута заблуде, спасиће душу од смрти и покриће мноштво грехова (Јак. 5,19-20), вид. Ирина Медведева, Татјана Шишова, „Љубав или равнодушност како се односити према ближњем“, *Православна психотерапија*, (ур. Митрополит Јеротеј Влахос), Београд 2010, 589 и даље.

⁷⁶ Вид. Слободан Панов, *Породично право*, Београд 2010, 242.

у тајни брака има друге димензије. За св. Апостола Павла, „тајна је ово велика“ (Еф. 5, 32), због тога што за начело и узор „има заједницу љубави⁷⁷ између Христа и Цркве“. „Мужеви, волите своје жене као што Христос заволе Цркву и себе предаде за њу“. (Еф. 5, 25).

У нашем уџбенику навели смо различите ставове о љубави. Врхунски (не)таленат за дефинисање љубави показује Спиноза: *Amor est titillatio, concomitante idea causae externae* (Љубав је надраживање праћено појмом спољњег узрока). Шопенхауер закључује да нема претходнике које може да користи или да им опонира у размишљању о љубави и сексу. Ниче сматра да су филозофи осећали аутентичан бес према сензуалности која се тиче љубави и брака и каже да филозоф презире брак као препреку путу ка савршенству. Хераклит, Платон, Декарт, Спиноза, Лајбниц, Кант, Шопенхауер и други велики филозофи нису били ожењени. Ипак, (филозофска) времена се мењају: од 1977. године активно је Међународно друштво за филозофију секса и љубави.⁷⁸

Иронични су љубав дефинисали као лаку психичку болест (зато у старој Грчкој заљубљени нису били подобни да сведоче) која се лечи браком (А. Бачволд), а поетични као дух и дах живота.

Осим става да је љубав дах и дух Живота/Смисла, сматрамо да је љубав и целомудрено, радосно жртвовање, жртвовање/самопоништење,⁷⁹ којим се личност богата Смислом.⁸⁰

У песничкој визури љубав је тајна и ћутање. Према Алекси Шантићу „истинска љубав за речи не зна, она само пламти силна неопрезна, нити мари драга да стихове пише“. Љубав је ћутање, најдубље ћутање, ћутање пред лепотом, безмолвије душе, света и најлепша тајна, јер свет без тајни и не може да постоји.⁸¹

⁷⁷ Грехопад је грешка ума који је одбио истински добро и одабрао сенку до бра, илузију добра. Ипак, и у стању палости човек има способност да воли. Брак је институционализација љубавног потенцијала, тј. потенцијала за љубав мушкарца и жене, вид. свештеник В. Шмалиј, *Православна антропологија пола, Да двоје буду једно, Православни брак и породица у савременом свету* (2007), 602, 603.

⁷⁸ Вид. Игор Приморац, *Етика и секс*, Београд 2007, 17 23, опширније С. Панов (2010), 44.

⁷⁹ Љубавни осећај гласи: ЈА САМ МИ. Стога изјава „љубави“ Ја те волим, није изјава љубави у којој не постоје одвојеност ЈА и ТИ. Љубав почиње са МИ, вид. свештеник И. Шугајев, (2007), 42.

⁸⁰ Момо Капор каже да је наше само оно што смо даривали другима. Љубав се дељењем множи, Љубав се давањем увећава. Што је више дајете, више је има те, вели патријарх Павле (2010), 159. Љубав је благодат којим превазилазимо грех самољубља. Љубав човека чини целомудреним, вид. П. Евдокимов (2009), 312.

⁸¹ Митрополит Антоније Блум, „Рећи неком Волим те значи рећи му Ти ни када нећеш умрети“, *Да двоје буду једно, Православни брак и породица у савременом* (2007), 389 391.

Врлина тражи жртву, жртву унутар Ја. Пут врлине је пут у вечност, то је пут Христа, и Сократа, Светог Саве, кнеза Лазара, Обилића и њиховог духовног потомства, каже Антић.⁸²

Љубав је радосна жртва.⁸³ И целомудрена жртва.⁸⁴

Онтологија Љубави је Апсолутност и Атемпоралност. У одличном педагошком тексту, руски свештеник Илија Шугајев каже да је прва особина љубави вечност.⁸⁵ И истински брак мора бити вечан. Следећа особина љубави је апсолутност. Док се заљубљујемо због нечега, љубимо без разлога, без услова. Муж и жена су једно тело, апсолутно сједињени, њихов степен сродства (правно-метафорично) је бесконачно близак-нулти. Аутор износи занимљиву тезу. Да ниједан брак није, нити може да буде закључен из љубави.⁸⁶ Због чега? Љубав је јединство двоје људи које се рађа и гаји у браку током 10–15 година заједничког живота.⁸⁷ Другачије казано, љубав се само ретроактивно доказује. Љубав није прокламација, завет за будућност. Љубав је радосна будућност која се живи сада. Осим што отклања осећај тока времена, љубав отклања и идеју развода брака.

Каква је „корист“ од љубави? Љубав изгони страх (Прва Јованова Посланица), отклања зависност и самодовољност, стварајући емпатију према свима; нужност и слобода постају једно, право и

⁸² Вид. Оливер Антић, „Сумрак права“, *Годишњак Правног факултета у Источној Сарајеву* 1/2010, 11–12.

⁸³ Жртва се у теологији разуме на следећи начин: Живот Христов, Његова личност и служба, дакле, а не само један делимични моменат из историје Спасења, сматра се као чин жртвовања. Погубљење Исуса је било веома понижавајуће, резервисано само за робове, не и за римске грађане. Крст показује потпуно потцењивање и мучење, најстрашније и најокрутније. Поред свега тога, Он је сам понудио Свој живот. Зато Његова жртва није казнена смрт или присилно погубљење, него слободни принос. Он доживљава Своју смрт. Он је могао да је избегне, али ју је прихватио да би је коначно уништио. Иако без греха, Исус Христос остаје узор духовног жртвовања, јер као Онај који је у свему искушан, Једини зна колико је велика слабост нашега духа и тела и колико је моћан и лукав наш непријатељ који ходи као лав, тражећи да некога прогута (вид. *www. православље*).

⁸⁴ Почетак и венац премудрости је страх Господњи, вид. Гермоген Шимановски, „Полност и целомудреност“, *Мушкарац и жена пред тајном тела Православље и полност* (2006), 66. Брак је образац хришћанске моралности, љубави, жртвене љубави, спремности да се живи и *са и за*, вид. свештеник В. Шмалиј, „Православна антропологија пола“, *Да двоје буду једно, Православни брак и породица у савременом свету* (2007), 613. О браку као (и) жртви и о жртви као услову постигнућа, вид. В. Јеротић (2009), 86.

⁸⁵ О брачној љубави во вјек вјекова, вид. Н. Милаш (1902), 613.

⁸⁶ У разговору са студентима, студент из Индије каже да се женик и невеста не познају пре свадбе. Руска студенткиња пита: А љубав? Одговор: Код вас је љубав пре свадбе, а код нас после, вид. Тамара Александровна Флоренска, „Свештена заједница, Хришћанска психологија брака, Символи брачног савеза“, *Да двоје буду једно, Православни брак и породица у савременом* (2007), 478.

⁸⁷ Вид. свештеник И. Шугајев, (2007), 24–36.

дужност постају једно и све је радосно лако.⁸⁸ Како каже Есхил: „Оно што је божанско без напора је“.⁸⁹ „Где је љубав, тамо је Бог, а где је Бог – тамо је све добро“, поучавао је младенце св. Јован Кронштатски.⁹⁰

4. ЕСХАТОЛОГИЈА БРАКА

Есхатологија⁹¹ (грчки: *последњи, коначни*) јесте учење о последњим стварностима Спасења, о васпостављању Царства божијег или вечнога живота као крајњег стања/циља/смисла Христовог дела искупљења за грехе човека. Есхатологија јесте нови поредак егзистенције, стање крајњег преображења, с оне стране историје, стање које је предмет молитве и хришћанске наде: „Да дође Царство твоје“ (Мт. 6, 10). То стање је већ и сада овде присутно и оно се сукобљава са садашњом реалном историјом: „Царство божије је унутра у вама“ (Лк. 17, 21).

Историја није само прошлост, сећање, него стварни предукус вечности. Патријарх Павле вели да за Бога и створена бића не постоји време, већ постоји само вечита садашњост.⁹² Историја и есхатологија формирају јединствену стварност у икономији Спасења. Есхатолошка нада претпоставља остварење обећања Царства небеског, а не „страшно очекивање суда“ (Јевр. 10, 27).

Јустин Поповић пише: „Шта је то што је непроменљиво и бесмртно у овом смртном свету?... Опште је прихваћено да су идеје добра, на којима је заснован и морални закон, као и већина друштвених закона, нешто што је непролазно, истинито. На основу њих

⁸⁸ И оно што је немогуће, љубав чини радосно лаким. О томе сведочи и мит о Психи и Амору, вид. Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд 2004.

⁸⁹ Вид. В. Јеротић (2006), 240.

⁹⁰ Епископ Александар Милеант, „Тајна брака“, *Да двоје једно буду* (2007), 18. О томе да супружници међусобно „чине љубав“, вид. Н. Милаш (1902), 665.

⁹¹ „Вријеме земно и судбина људска два су образа највише лудости“, пева Његош. Два су временска круга. Пролазност која ничему не даје смисао и све уништава: као цвет, и дим, и јутарња роса... све сласти и славе овога живота су таштина и трулеж (као честитка четворогодишње „неовисности“ овисника). И Вечност: време у коме нема смрти, време у коме нема времена. Говорећи у Цркви Александра Невског (подигнутој на месту где је био шатор црква руских добровољаца 1878. године), високопреосвештени подсећа да „Блажени прогнани правде ради, јер је Њихово царство небеско и подсећа да Бог није са многобројнима, него са праведнима и да Бог није у сили него у правди“, вид. митрополит Амфилохије (Радовић), *Часни крст христов и Косовски завјет предавања, есеји и бесједи*, Београд Цетиње 2011, 28 и даље, 197 201.

⁹² Вид. В. Јеротић (2009), 12.

се најчешће оцењују људи и њихова дела. Оцењивање личности на основу моралног понашања подразумева да је та оцена заснована на вечним идејама добра и зла. У тим вечним идејама које се налазе изван људи и историје и чине основ постојања је истина, док је све друго само декаденција те истине... Поука за савременике, из оваквог виђења истине, значи подражавање вечних идеја, понављање онога из прошлости. Међутим, конкретне личности виђене из ове перспективе само су феномени који пролазе. Иако остају у памћењу, они реално не постоје и неће више никад постојати. Једино што остаје то је оно што су чинили у сагласности са вечним идејама добра и зла⁹³.

По рабинској мудрости (Зохар, I), Божја благодат је давана незнабошцима кроз брачну љубав. Преобративши на свадби у Кани Галилејској воду у вино, Исус је, како вели св. Јован Златоусти, преобразио бруталну страст у племенито вино љубави. Адам и Ева, та људска дијада одражава мноштво у Бога, који, иако је Један, каже „ми“ (1. Мојс. 1, 26). Сједињени у браку, муж и жена нису слика ничег земаљског, већ самог Бога,⁹⁴ вели св. Јован Златоусти. Само љубав може од два бића да направи једно (дволичносна једнобитност), сматра Јован Дамаскин. Брак је истински подвиг⁹⁵ ослобођен свих историјских профанација. Брак је пунота љубави и јединства која се не прекида смрћу, већ траје у вечност.⁹⁶ Брак је слика будућег века.⁹⁷

У ранијим радовима писали смо о хришћанској визури брака.⁹⁸ Христос, на питање када ће доћи Царство божије,⁹⁹ одговара: „Царство Божије је већ дошло тамо где двоје више није двоје, него једно“.¹⁰⁰

⁹³ Јустин Поповић, „Житије св. Симеона“, *www. pravoslavje*. Тражити одговор на смисао људског живота, по Ајнштајну, значи бити религиозан. Бог је сведок, особе/људи нису. Битно је да нас Бог призна за слуге, а признање човека је неважно, В. Јеротић (2009), 11, 16.

⁹⁴ Царство небеско је од највиших вредности. Када је у нашој души вера, нада, љубав, стид и чистота онда је царство небеско у нама. Када је међу нама милост, добра воља и слога, онда је царство небеско међу нама, вид. Владика Николај (2007), 164.

⁹⁵ То сведочи и руска пословица: Ко иде у рат моли се једном, ко иде на море моли се двапут, ко се жени моли се трипут, вид. *Доброје слово* (2011), 270.

⁹⁶ Протопрезвитер Антоније А. Алевизопулос, „Благодат брака“, *Да двоје једно буду*, (2007), 10, 13.

⁹⁷ Вид. детаљније П. Евдокимов (2009), 309-314.

⁹⁸ Вид. С. Панов (2010), 49-51.

⁹⁹ После Христовог царства благодати долази вечно Божје царство, вечни живот, вечно спасење, вечно наслеђе, неувели венац славе, вид. арх. Макарије (1898), 352-361.

¹⁰⁰ Митрополит Антоније Блум (2007), 403. Свети Климент каже да је Исус на ово питање одговорио: „Када двоје постану једно и када споља буде као изнутра и када мушко и женско сједињени не буду ни мушко ни женско“.

Смисао брака није ни у телесном уживању, ни у друштвеној стабилности, ни у рађању потомства, већ у есхатону – Царству Божијем. Смисао љубави није у рађању деце, јер љубав не тражи никакво оправдање. По св. Василију, брачна заједница јесте пунота по себи, а деца су могући прилог брака. Циљ брака је обожење.¹⁰¹

Зато је црквени брак „мала црква“¹⁰² (микроеклисија) и „мало царство“ (микровасилија) и почетак преображења ка есхатону.¹⁰³

У својој првзданој, претпадној Лепоти, Божја замисао је да је човек налик анђелу и да се, као анђели, умножава без нужности постојања женског пола. Есхатолошко обличе човека биће без разлика у полу („Нема више мушког ни женског јер сте ви сви један у Христу Исусу“ – Гал. 3, 28), облику, стасу. Све разлике биће поништене и људи ће као анђели бити једнообразни, истиче Атанасије Велики. Брак је последица пада/смрти,¹⁰⁴ па „о васкрсењу нити се жене нити се удају, него су као Анђели божји на небу“ (Мат. 22, 30). После пада човекова биолошка ипостас је понижавајуће подобна животињској, а човек је по Божјој милости и самовласности-могућности изборасроднији анђелима. Адам је био у стању да може да не сагреша (*non posse peccare*), са изгледима да се уздигне до стања да не може да сагреша (*posse non peccare*).¹⁰⁵

Брак је чин вере, наде и љубави, закорачење ка небоземном ризику и драми, добијање Смисла за себе кроз другога („ја сам онај који јесам тобом“), даривање другом брачнику и своје прошлости и своје будућности: спасење брачника је могуће једино заједно.¹⁰⁶ Брачници су Новалиси (позвани у нову земљу, ново Царство Божије). Ако љубе – слободна им је воља (бл. Августин). Берђајев каже да смо, не од гордог Прометеја, не од Моноовог слепог случаја или

¹⁰¹ Протојереј Јован Мајендорф, „Брак као Света тајна“, *Православни брак и породица* (2000), 113,114.

¹⁰² И породица је мала Црква, а Црква је велика породица, вид. свештеник В. Шмалиј (2007), 611. Када се муж и жена кроз брак сједине...као да нису више ништа земаљско, него су као икона самога Бога, каже св. Јован Златоуст. Брак се назива кућом божјом и у хришћанском браку се „венчавају“ троје: супружници међусобно и обоје са Христом. Брак се закључује „у Господу“, вид. протопрезвитер Антоније Г. Алевизопулос (2007), 10.

¹⁰³ Матеј Арсенијевић, „Православни брак пут ка спасењу“, *Православни брак и породица Света тајна брачне љубави*, Цетиње 2000, 11 15.

¹⁰⁴ Брак је „постпадни“ феномен, проистекао из греха а претворен у благодат Свету тајну, вид. Панајотис Нелас, „О тајни брака“, *Православни брак и породица* (2000), 122, 123.

¹⁰⁵ Митрополит Николај Хаџиниколау, „Полност и спасење човеково особине полова пре и после пада првзданих“, *Мушкарац и жена пред тајном тела Православље и полност*, Београд 2006, 601 608.

¹⁰⁶ Матеј Арсенијевић (2000), 27.

Камијевог апсурда, већ од Бога позвани да будемо Бог – да буде осми дан стварања¹⁰⁷.

Световни/лаички брак не садржи као темељ вечност. Особина брака регулисаног законима државе јесте (скривен или изричит) провизоријум. Само одсуство, у законској дефиницији брака, елемента вечности/доживотности заједнице жене и мушкарца указује, у форми негативне дефиниције, на провизоријум. Надаље, аргумент за ефемерност/пролазност световног брака јесте и његово дефинисање у еквидистанци између категорије вечитости и пролазног, у форми *ad hoc* односа (*pl.*). Терминолошка ознака оваквог „међустања“ јесте начело трајности брака.¹⁰⁸ Коначно, трећи аргумент за провизоријум световног брака јесте и чињеница фреквентности развода.

Православна Црква одобрила је по „икономији“, тј. по снисходљивости божанској према људским слабостима, развод брака. Развод брака, који је епифеномен брачног провизоријума, јесте тријумф приватне воље и израз „тријумфа слободе избора брачних субјеката“.¹⁰⁹ Подсећамо да слобода омогућава избор Добра и избор Зла.

По конзистентности, снази и лепоти архитектуре световног и духовног брака, у његовој естетици и супстанцијалној каквоћи, констатујемо следеће разлике – могућности избора:

- сиромашење или богаћење димензија: субјекта (персона/индивидуа или личност); времена (форсирање дивинизирања садашњости или вечност); вредности (морална равнодушност, пристанак на безбројне репризе „цивилизацијских превара“ или ужеженост врлином);
- детронизовање брака или тронизовање Богочовека;
- романтизовање камења или Лепота;
- ирелигијски антропоцентризам или Богољубље;
- срећни робови или Смислена слобода;
- неподношљива лакоћа капитулације или стално прегнуће у радосном песимизму Андрића;

¹⁰⁷ В. Јеротић (1992), 5,23. Стварање је алфа усмерено ка омеги у коме је сва ки тренутак времена есхатолошки, вид. П. Евдокимов (2009), 87.

¹⁰⁸ Вид. Марко Младеновић, Слободан Панов, *Породично право*, Београд 2003, 99, 100.

¹⁰⁹ У судској пракси „тријумф појединачне воље“ постоји и код развода на основу тужбе, јер суд врло често (скоро увек) прихвата жељу једног партнера да се разведе, вид. Олга Цвејић Јанчић, „Брак и развод“, *Зборник радова Ново породично законодавств* (ур. З. Поњавић), Крагујевац 2006, 146. О радикалном неолиберализму права на развод који је, заправо, репудијација и о чињеници да је некада индивидуа припадала породици, а сада породица припада индивидуи вид. Зоран Поњавић, *Приватизација породице и Породичног права*, Београд 2009, 122-123.

- бесмислене репризе пораза/развода или свакодневни празник брака;
- привид/предубеђења¹¹⁰ или истина;
- избор критеријума истине: реклама или Живот;
- немодерност морала или вечитост врлине;
- слабост пред искушењем или укрепљење у врлини;
- унијате пред невољом или снага за радосни подвиг;
- усамљеништво или породица као неисцрпни источник љубави, пожртвовања и сигурности;
- зиданица на песку (Никола Милошевић), ефемерна чулност или Љубав као срећна есхатологија;
- световни брак као химна или шлагер (по лакоћи нота и мисли) тренутку¹¹¹ или духовни брак – слава вечности¹¹²

Dr. Slobodan I. Panov

Associate Professor

University of Belgrade Faculty of Law

GROUNDS FOR DIVORCE IN ECCLESIASTICAL LAW

Summary

The author makes a detailed analysis of the grounds for divorce in ecclesiastical law, which perceives the idea of divorce from three angles: epektasis, love and eschatology. The author gives numerous examples and illustrations, and concludes that the difference between the secular and the ecclesiastical concepts of divorce derives from the opposite concepts of marriage. There is an antinomy or mutual incompatibility between the marriage of co-existence and the Sacraments; the marriage of equality and love; oblivion and irrelevance of guilt and permanent moral improvement; hedonism and sense of temptation; express sensory satisfaction and

¹¹⁰ Сима Аврамовић, „Поимање секуларности у Србији – рефлексije са јавне расправе у Уставном суду“, *Анали Правног факултета у Београду* 2/2012, 280 и даље.

¹¹¹ Није овде тако велико задовољство, колико је тамо велика казна (свети Јован Златоусти), вид. „Поуке за непорочни живот супружника – из 63. беседе на Јеванђеље по Јовану“, *Православни брак и породица* (2000), 351.

¹¹² Брак је праобраз вечног живота, вид. митрополит А. Блум (2007), 394.

neocracy – a strong and permanent condition of virtue, for love as blissful and wise victim; provisorium and eschatology; man's standards and God's criteria.

Key words: *Ecclesiastical marriage. – Sacrament. – Epektasis. – Love. – Eschatology.*